

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 342.9.

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/22>

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СУДОВОМУ РОЗГЛЯДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE TO LITIGATION IN CIVIL PROCEEDINGS

Алімов К.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права
Запорізький національний університет

Ковальова М.Д., студентка III курсу юридичного факультету
Запорізький національний університет

У статті досліджено правову природу медіації як альтернативного способу вирішення спорів у цивільному процесі України. Обґрунтовано актуальність запровадження та розвитку медіації в умовах значного навантаження на судову систему, затягування судового розгляду справ та суттєвих фінансових витрат для сторін. Проаналізовано положення національного законодавства, зокрема Закону України «Про медіацію», Цивільного процесуального кодексу України, а також окремих спеціальних законів, які регулюють або опосередковано стосуються процедури медіації. Зроблено акцент на принципах добровільності, конфіденційності, нейтральності медіатора, гнучкості процедури та самостійності сторін у прийнятті рішень.

Проведено порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання медіації, зокрема в країнах Європейського Союзу, США та Австралії, що дозволяє виокремити ефективні механізми, котрі можуть бути адаптовані до українських реалій. Наголошено на необхідності гармонізації національного законодавства з положеннями Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації у цивільних і комерційних справах.

Окрема увага приділяється специфіці застосування медіації у сімейних спорах, які потребують особливо чутливого підходу, що дозволяє мінімізувати шкоду для дітей та забезпечити збереження стійких відносин між сторонами. Висвітлено ключові проблеми впровадження медіації в Україні, серед яких – недостатній рівень правової культури, обмежене правозастосування та відсутність чіткого процесуального механізму в цивільному судочинстві. Зроблено висновок про перспективність та необхідність подальшого розвитку інституту медіації як ефективного інструмента врегулювання приватноправових спорів.

У статті також розглянуто питання підвищення професійної підготовки медіаторів, їх акредитації та контролю за якістю надання медіаційних послуг. Акцентовано на ролі держави у формуванні правових та організаційних передумов для розвитку медіації, зокрема шляхом стимулювання сторін до звернення до медіаційної процедури ще до початку судового провадження. Підкреслено значення просвітницької роботи серед населення та юридичної спільноти щодо переваг медіації. Визначено основні напрями удосконалення нормативного регулювання, серед яких – процесуальна фіксація правових наслідків укладення медіаційної угоди, її визнання та виконання судом.

Ключові слова: медіація, судовий розгляд, цивільний процес, альтернативне рішення спорів, посередництво, інформаційно-оціночні зустрічі з медіатором (ІОЗМ).

The article examines the legal nature of mediation as an alternative method of resolving disputes in the civil process of Ukraine. The relevance of the introduction and development of mediation in the conditions of a significant burden on the judicial system, delay in the trial of cases and significant financial costs for the parties is substantiated. The provisions of national legislation are analyzed, in particular the Law of Ukraine "On Mediation", the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as certain special laws that regulate or indirectly relate to the mediation procedure. Emphasis is placed on the principles of voluntariness, confidentiality, neutrality of the mediator, flexibility of the procedure and independence of the parties in making decisions.

A comparative legal analysis of foreign experience in legal regulation of mediation is conducted, in particular in the countries of the European Union, the USA and Australia, which allows identifying effective mechanisms that can be adapted to Ukrainian realities. The need to harmonize national legislation with the provisions of Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters is emphasized.

Special attention is paid to the specifics of the use of mediation in family disputes, which require a particularly sensitive approach, which allows minimizing harm to children and ensuring the preservation of stable relations between the parties. The key problems of the implementation of mediation in Ukraine are highlighted, including the insufficient level of legal culture, limited law enforcement and the absence of a clear procedural mechanism in civil proceedings. The conclusion is made about the prospects and the need for further development of the institution of mediation as an effective tool for resolving private law disputes. The article also considers the issue of improving the professional training of mediators, their accreditation and quality control of the provision of mediation services. The emphasis is on the role of the state in forming the legal and organizational prerequisites for the development of mediation, in particular by encouraging the parties to resort to the mediation procedure even before the start of court proceedings. The importance of educational work among the population and the legal community regarding the advantages of mediation is emphasized. The main areas of improvement of regulatory regulation have been identified, including procedural fixation of the legal consequences of concluding a mediation agreement, its recognition and enforcement by the court.

Key words: mediation, judicial proceedings, civil process, alternative dispute resolution, mediation, information and assessment meetings with a mediator (IAMM).

Сучасна судова система часто стикається з проблемами значного навантаження, тривалості процесів і значних фінансових витрат для учасників. У зв'язку з цим багато країн активно впроваджують альтернативні способи вирішення спорів (ADR – Alternative Dispute Resolution), одним із яких є медіація. Попри очевидні переваги, медіа-

ція в Україні досягла широкого застосування. Це пов'язано з проблемами, зокрема, недостатнім правовим регулюванням, низькою правовою культурою населення та відсутністю обов'язковості виконання медіаційних угод.

Дослідження цієї тематики, зокрема питаннями розвитку, принципів та проблем застосування медіації займалися

такі вчені цивілісти, як: Горбаньов І. М., Запара С. І., Мамницький М. Ю., Мирза С. С., Сулейманова С. Р., Красіловська З. В., Дяченко С. В., Токарева К. С., Ясиновський І. Г., Слома В. В., Герасимчук С. С., Карашук К. Л., та інші.

Медіація – це позасудова процедура, в якій незалежний посередник (медіатор) силами знаходить компромісне рішення, прийняте для всіх учасників конфлікту.

За Законом України «Про медіацію», медіація – це позасудовий метод вирішення спорів за участю нейтрального посередника (медіатора), який сторонами досягає взаємоприйнятних рішень. Вона базується на принципах добровільності, конфіденційності, нейтральності та рівності сторін.

Медіація в тому вигляді, в якому ми знаємо її сьогодні, розвинулася в другій половині XX століття, особливо в англосаксонській правовій системі – США, Австралії та Великобританії, пізніше поширилася і на інші країни. Перші спроби застосування медіації зазвичай обмежувалися вирішенням спорів, що виникали у сфері сімейних відносин. Згодом медіація отримала визнання і при вирішенні більш широкого кола спорів – від сімейних конфліктів до складних багатосторонніх конфліктів в економічній та публічній сферах [11, с. 32].

У Європі, яка має континентальну правову систему, розвиток медіації відбувається дещо пізніше. В Австрії основи медіації, навчання та акредитацію медіаторів регулює переважно Закон «Про цивільно-правову медіацію». Для того, щоб бути допущеним, кандидат повинен бути у списку осіб, поданому Верховним регіональним судом. Медіатор має право бути включеним до такого списку, якщо він відповідає певним критеріям: мінімальний вік – 28 років та щонайменше 200 годин професійної підготовки в акредитованому закладі. Іншими словами: в Австрії медіацію проводять лише професійні медіатори [6].

У Рекомендації Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи на 808 засіданні заступників міністрів 18 вересня 2002 року термін «медіація» ототожнюється із процесом врегулювання спорів, у межах якого сторони з допомогою одного чи кількох медіаторів проводять переговори щодо спірних питань з метою досягати домовленості.

Медіація знайшла відображення в Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради щодо деяких аспектів медіації в цивільних та комерційних справах від 21.05.2008 (далі – Директива про медіацію). У п. 6 вказаного Акта визначається, що медіація може забезпечити швидке розв'язання із найменшими витратами спорів у цивільних і комерційних справах через процеси, спеціально пристосовані до потреб сторін. Існує більша ймовірність, що домовленості, досягнуті в результаті медіації, будуть добровільно дотримуватись, а між сторонами збережуться дружні і тривалі стосунки. Ці переваги стають ще більш очевидними у ситуаціях, що мають міжнародний характер. Відповідно до п. 13 цього документа медіація повинна бути добровільним процесом у тому сенсі, що сторони самі несуть відповідальність за цей процес і мають право організувати його так, як вони бажають, і припинити його в будь-який час. Однак національними законодавствами необхідно передбачити, що суди можуть установлювати граничні строки для процесу медіації. Більше того, суди повинні мати можливість звертати увагу сторін на можливість медіації кожного разу, коли вони вважають це за доречне. Враховуючи положення Директиви про медіацію, можна дійти висновку, що у процесі медіації втілюється принцип рівності, добровільності, однак простежується і вплив судів на медіацію з огляду на темпоральні обмеження (строки).

Одним з перших значних проєктів з медіації в Україні можна назвати проєкт за фінансової підтримки USAID (1997–1999 рр.), в рамках якого по всій території держави було створено місцеві центри медіації, при них же і здійснювалася підготовка медіаторів [1, с. 47].

У 2021 році в Україні було прийнято Закон «Про медіацію», який визначає її процедуру та статус медіаторів.

Проте законодавство потребує гармонізації з європейськими стандартами, зокрема Директивою 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради (2008).

У країнах Європи (Німеччина, Велика Британія) та США медіація давно є популярною альтернативою судового процесу (Genn, 2012). Успішні приклади її застосування в цих країнах можуть бути корисними для України.

Відповідно до Закону України «Про медіацію» (2021), медіація – це структурований процес, під час якого сторони за допомогою медіатора намагаються отримати результат шляхом переговорів [8].

Виходячи з теоретичних обґрунтувань та практичного використання варто виділити основні принципи цього процесу:

- добровільність – сторони самі вирішують, чи брати участь у медіації;
- конфіденційність – зміст переговорів не може бути розголошений третім особам;
- нейтральність медіатора – посередник не має права висловлювати власну позицію чи приймати рішення за сторони;
- гнучкість процедури – сторони можуть самостійно – сторони можуть самостійно визначати формат переговорів і умови винесення спору [9].

Нормативне закріплення медіації міститься і у наступних кодифікованих актах, зокрема у:

1. Цивільному процесуальному кодексі України. Так, наразі у ході підготовчого засідання суд також з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст. 197) [10]. Якщо сторони виявляють таке бажання, тоді суд зобов'язаний зупинити провадження у справі за клопотанням сторін.

2. Господарському процесуальному кодексі України. Під час підготовчого провадження суд з'ясовує, чи бажають сторони провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст. 182) [4].

3. Кодексі адміністративного судочинства України. Сторони можуть досягнути примирення, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі (ст. 47). Суд з'ясовує, чи бажають сторони вирішити спір шляхом примирення, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації (ст. 180, 181) [4].

У Цивільному процесуальному кодексі України сьогодні містяться норми, які дозволяють сторонам укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу [10]. Більше того, у цивільному судочинстві навіть передбачено проведення судом обов'язкового попереднього судового засідання в справі, в тому числі з метою з'ясування можливості врегулювання спору досудового розгляду.

Однак сторони досить часто не погоджуються на укладання мирових угод. На це існує ряд об'єктивних та суб'єктивних причин. Водночас згідно з чинним законодавством мирового угода відповідно до ч. 1 ст. 207 ЦПК укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін [10]. Але, в законодавстві не визначено умови та порядок здійснення поступок.

Окрім Цивільного процесуального кодексу України, наявність норм, що передбачають можливість укладення між сторонами судового процесу мирової угоди з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок, передбачено в Законі «Про міжнародний комерційний арбітраж» [7, с. 50], Важливе значення у цьому напрямку також мають Закон України «Про третейські суди» [7, с. 50], та Закон України «Про порядок вирішення трудових та колективних спорів» [7, с. 50]. Для повноцінного розвитку альтернативних способів вирішення спорів зазначених норм недостатньо. Саме Законом України «Про медіацію» було реалізовано введення медіації у правове поле як окремого інституту, що може застосовуватися для вирішення будь-яких видів спорів, визначаються

базові вимоги до підготовки медiatorів, основоположні принципи процедури медіації та орієнтири професійного регулювання. Водночас відповідно до Закону інститут медіації доповнює чинні правові інститути, такі як мирова угода в цивільному процесі.

У деяких спеціальних законах так само можуть регламентуватися питання щодо медіації. У ст. 7 Закону України від 08.07.2011 № 3674 «Про судовий збір» регламентується, якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації, то суд розглядає питання про повернення позивачу 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову. У зазначеній нормі передбачається «фінансовий стимул» сторін для примирення шляхом медіації [4].

Згідно вище вказаного та залежно від сфери застосування медіацію можна класифікувати за такими видами:

- Сімейна – застосування для врегулювання суперечок між подружжями, батьками та дітьми, родичами.
- Комерційна – використовує в господаря – діє в господарських відносинах між підприємствами, бізнес-партнерами.
- Трудова – застосування для вирішення конфліктів між працівниками та роботодавцями.
- Споживча – вирішувати конфлікти між споживачами та постачальниками товарів чи послуг.

Щодо цивільного судочинства, то відповідно до ч. 7 ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України визначено, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу [10]. Проте, якщо проаналізувати норми ЦПК України, то можна стикнутися з тим, що дана можливість ніяк безпосередньо ним не врегульована. Є лише згадки та посилання на можливість використання медіації в цивільному процесі, однак прямого механізму її застосування чи інших особливостей, в кодексі, на жаль, не прописано.

Поширення інституту медіації зумовлене багатьма позитивними факторами. Зокрема, слід відзначити, що процедура медіації, за допомогою якої сторони вирішують свій спір, здійснюється в коротший термін, ніж судовий розгляд, який іноді може затягуватися на місяці. До того ж, зацікавленість усіх учасників цього процесу у швидкому вирішенні конфлікту дає змогу обійтися найменшими витратами, на відміну від того ж судового процесу, на юридичний супровід якого потрібно витратити набагато більше коштів.

Також, медіація відповідає не тільки потребам правової системи у сприянні скороченню кількості судових справ, а й потребам учасників у зменшенні розмірів судових витрат, а також дає змогу сторонам самостійно контролювати результат спору [4].

З медіацією тісно пов'язане вирішення спорів за участю судді, як специфічна процедура цивільного судочинства. Вона регламентується Цивільним процесуальним кодексом України, а саме статтями 201–205 [10].

Врегулювати спір за участю судді можна до початку розгляду справи по суті, за згодою сторін. Натомість медіація можлива на будь-якій стадії і також може бути застосована за згодою сторін. Щодо тривалості процедури слід зазначити, що тривалість медіації визначається за взаємною згодою сторін, тоді як врегулювання за участю судді має бути можливим протягом розумного строку, але не довше тридцяти днів з дня прийняття рішення за результатами медіації. Якщо сторони не досягли мирової угоди, спір повторно не розглядається. Укладення мирової угоди за участю судді не допускається, якщо в процес вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Деякі науковці висловлюють думку, що регулювання спору за участю судді є специфічною формою судової медіації. На наш погляд, така думка є необґрунтованою, оскільки ця судова процедура не містить суттєвих ознак медіації як альтернативної форми розгляду цивільно-правових спорів [7, с. 62].

Варто взяти до уваги звіт «Медіація у цивільних і господарських справах. Проект» реалізовано проектом ЄС

“Право-Justice” експертною місією щодо дослідження застосування медіації у цивільних та господарських справах. В рамках дослідження було здійснено всеукраїнське опитування з метою вивчення існуючої практики примирення сторін в господарських та цивільних справах, а також з'ясування ставлення респондентів до запровадження обов'язкових інформаційно-оціночних зустрічей з медіатором по окремих категоріях спорів [5, с. 31].

Медіація у сімейних справах довела свою ефективність, як в Україні, так і за її межами. Як показує напрацьована практика, сімейні спори (особливо щодо дітей) є найбільш емоційно чутливими, болючими та руйнівними. Важко переоцінити користь мирного врегулювання для спорів, що стосуються інтересів дитини. Врегулювання шляхом медіації спорів щодо місця проживання дитини, утримання дитини, порядку участі батьків у вихованні та спілкуванні з дитиною тощо, дозволяє уникнути психологічного травмування дитини, максимально врахувати її інтереси, зберегти нормальні стосунки між батьками. В той же час, звернення до медіації у таких категоріях спорів не є достатньою мірою поширеним (навіть попри існуючу співпрацю медіаторів та Центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді, Служб у справах дітей, Системи Безоплатної правової допомоги у різних регіонах України). Тому впровадження обов'язкових інформаційно-оціночних зустрічей з медіатором (Далі – ІОЗМ) може істотно змінити цю ситуацію на кращу. Така зустріч дозволить сторонам сімейних спорів отримати інформацію про медіацію та усвідомити наявність іншої більш «екологічної» альтернативи для врегулювання наявного спору з витрачанням менших ресурсів (часових, фінансових, психологічних) [5, с. 31].

Автори проєкту Берт Маан, Ремко ван Рі, Луїдза Романадзе, Світлана Сергєєва, Юрій Сергєєв вважають розширення запровадження обов'язкових ІОЗМ наступними категоріями спорів:

- Цивільна юрисдикція Спори, що виникають із відносин спадкування.
- Спори, що виникають із трудових правовідносин.
- Спори, що виникають із житлових відносин.
- Спори щодо прав інтелектуальної власності.
- Спори про захист немайнових прав фізичних осіб.
- Спори про недовірні зобов'язання (зокрема щодо відшкодування шкоди).
- Спори, пов'язані із застосуванням Закону України «Про захист прав споживачів» [5, с. 32].

Таким чином, медіація, як альтернативна судовому розгляду процедура вирішення спорів, економічно ефективна й доцільна, дає змогу знайти таке вирішення спірного питання, що влаштує всі сторони конфлікту, не витрачаючи при цьому час на підготовку до розгляду й розгляд справи в суді та додаткові кошти на обслуговування численних судових процедур. Сучасний етап розвитку медіації в Україні характеризується потребою у вжитті заходів з підвищення поінформованості населення про медіацію та впровадження стимулювання сторін спору до вирішення спору шляхом медіації. Медіація довела свою ефективність щодо широкого спектру цивільних та господарських спорів та дозволяє сторонам зберегти ресурси (час, грошові кошти) та стосунки. Тому важливо, щоб сторони спору знали про існування медіації як альтернативи судовому розгляду, розуміли її сутність та особливості, були здатні оцінити переваги медіації для вирішення наявного спору та могли зробити усвідомлений вибір способу врегулювання свого спору. Від якості інформування про медіацію залежить, чи готові будуть сторони скористатися нею для вирішення свого спору.

Одним з найбільш ефективних та швидких способів сприяння поширенню медіації є надання обов'язковості зустрічам сторін з медіатором задля отримання ними повної інформації про медіацію та оцінки спору на медіабельність. Рекомендована назва таких зустрічей – інформаційно-оціночна зустріч з медіатором (ІОЗМ).

ЛІТЕРАТУРА

1. Водоп'ян Т. В. До питання історії розвитку медіації в Україні. *Приватне право і підприємництво*. Збірник наукових праць. Вип. 20. 2020 р. С. 45–48. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/9.pdf>.
2. Герасимчук С.С. Медіація як один із видів альтернативного вирішення спорів: визначення, переваги та недоліки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. Випуск 82: частина -1. – С. 270–274.
3. Даниленко П. Сімейна медіація як альтернатива суду. *Юридична газета онлайн*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/simeyna-mediaciya-yak-alternativa-sudu.html>.
4. Калмикова Л. Медіація: модний тренд чи нагальна потреба? URL: <https://unba.org.ua/publications/print/8689-mediaciya-modnij-trend-chi-nagal-na-potreba.html>.
5. Медіація у цивільних та господарських справах. Проект. Вересень 2021. / Берт Маан, Ремко ван Пі, Луїза Романадзе, Світлана Сергєєва, Юрій Сергєєв. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/615/5ac/7a6/6155ac7a6e5a3765926585.pdf>.
6. Мамницький В. Ю., Белей О.В., Дулепа В.П. Медіація в цивільному процесі: перспективи запровадження в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 3. 2019. С. 59–63. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2019/3_2019.pdf#page=59.
7. Мирза С.С., Горбаньов І.М. Медіація як сучасний спосіб вирішення спорів у цивільному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. Проблеми цивільного та господарського права. С. 48–52.
8. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2022, № 7, ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>.
9. Ходаківський М. Медіація як альтернативний спосіб врегулювання спорів. Врегулювання спору за участю судді. / М. Ходаківський. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/mediaciya-iak-alternativnij-sposib-vreguluvannia-sporiv-vreguluvannia-sporu-za-uchastiu-suddi-maksim-xodakivskii>.
10. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV/*Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
11. Ясиновський І. Г. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Том 1. № 10-2. 2014. С. 31–33. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-2/part_1/11.pdf.
12. Ясиновський І.Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. Актуальні проблеми політики. № 55. 2015. С. 260–267.